

ТРАКТАТ АФАНАСІЯ КАЛЬНОФОЙСЬКОГО «ТЕРАТУРГІМА АБО ЧУДЕСА...» В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ КУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ

Стаття присвячена видатній культурній події — виходу давнього трактату Афанасія Кальнофойського «Тератургіма або чудеса...». Цей стародрук, що був укладений на початку XVII ст., є логічним продовженням фундаментальних історичних праць «Повість минулих літ» та «Патерик Печерський». У статті подано аналіз самого терміна «тератургіма» та поняття «чудо» у загальномовному словнику.

Ключові слова: Афанасій Кальнофойський, трактат, тератургіма, чудо, культурний простір.

Статья посвящена выдающемуся культурному событию — выходу древнего трактата Афанасия Кальнофойского «Тератургима или чудеса...». Эта старинная книга, составленная в начале XVII века, является логическим продолжением фундаментальных исторических трудов «Повесть временных лет» и «Патерик Печерский». В статье представлен анализ самого термина «тератургима» и понятия «чудо» в общеязыковом словаре.

Ключевые слова: Афанасий Кальнофойский, трактат, тератургима, чудо, культурное пространство.

This article is devoted to outstanding cultural event — the release of an ancient treatise Afanasii Kalnofoyskyi «Teraturhima or miracles ...». This ancient books, which been concluded at the beginning of the seventeenth century, is a logical continuation of fundamental historical works «Povist mynulyh lit» and «Pateryk Pecherskyi». The article focuses on the term «teraturhima» and the term «miracle» in the common vocabulary.

Keywords: Afanasii Kalnofoyskyi, treatise, teraturhima, miracle, cultural environment.

2013 рік — це особливий рік, рік ювілейний. Адже ми святкуємо 1025-річчя Хрещення Київської Русі рівноапостольним князем Володимиром, 1150 років від початку просвітницької місії святих рівноапостольних Кирила і Мефодія, завдяки яким «світлом Істини були освічені слов'янські народи. Цей рік є і роком 1700-ліття Міланського едикту святого рівноапостольного царя Костянтина, який припинив гоніння на християн у Римській імперії, сприяв проведеному Першого Вселенського Собору і знайденню найбільших християнських святинь, зокрема й Животворящого Древа Хреста Господнього. Знаменним є те,

що всі ці ювілеї припали на один рік, бо саме зі святим рівноапостольним царем Костянтином та просвітителями слов'ян Кирилом та Мефодієм порівнює Свята Церква хрестителя Київської Русі рівноапостольного князя Володимира» (Пасхальне послання Блаженнішого Митрополита Володимира).

Наступний ювілей, про який слід згадати, це — 1000 років минуло з того часу, як преподобний Антоній Печерський, родоначальник та покровитель усього монашества на Русі (за свідченнями Афонського Патерика та Густинського літопису), вперше прийшов зі Святої гори Афон до Києва та поселився у печерах. Крім того у цьому році виповнюється 900 років, з того часу, як преподобний Нестор Літописець завершив роботу над «Повістю минулих літ» — видатною пам'яткою нашої культури.

І, нарешті, у 2013 році світу був явлений давній трактат «Тератургіма або Чудеса». Це знаменна подія не лише для Києво-Печерської Лаври, а й для всієї православної культури в цілому. Вже те що ця пам'ятка, яка видана в Лаврі у 1638 році, з'явилася через 375 років багато хто вважає надзвичайним. «Унікальним духовним скарбом» називають видавці цей трактат, що був укладений на початку XVII ст. за ініціативи святителя Петра Могили та є логічним продовженням фундаментальних історичних праць «Повість минулих літ» та «Патерик Печерський». «Тератургіма» не лише ровесник першого друкованого «Патерика Печерського», а й його продовження в розвитку.

Тривалий час про існування цієї книги знали лише історики, але зміст стародруку залишався таємницею і для них. І лише майже чотири століття потому *Великі Чудеса Великих Святих* відкриті людям.

«Тератургіма или чудеса, которые были как в самом свято-чудотворном монастыре Печерском Киевском, так и в обеих святых пещерах [его]» — ось повна назва, яку ми читаємо на першій сторінці трактату лаврського ієромонаха Афанасія Кальнофойського. Праця була написана старопольською мовою. Церковнослов'янського варіанту не було створено. В книзі, виданій у типографії Києво-Печерського монастиря, зібрані описи 67 чудес, які відбулися як у самому монастирі, так і в обох святих печерах. Реальні історії про допомогу святих Печерських угодників вражають своєю надприродністю, дивовижністю, унікальністю, неосяжністю для людського розуму. Вони викладені дуже яскраво, повчально та зворушливо.

Що ж таке *тератургіма*?

Одне зі значень грецького слова *тера* — *чудо*, а суфікс *ург* вживається на позначення того, хто виконує ту, або іншу дію. В цілому ж слово *тератургіма* — це *ті, хто творить чудеса*, тобто *чудотворці*.

Слово *тератургіма* рідковживане. Його ми не знайшли ні в академічному СУМ-і, ні у Словнику Грінченка. Лише слово *чудо*, подано у загальнономовному 11-томному словнику та 4-ри томнику Грінченка, пор:

ЧУДО, а, мн. чудеса, сер.

1. За марновірними та релігійними уявленнями — явище, нібито викликане надприродними силами, чаклунством, втручанням божої сили. — Боже, найсвятіша діво! Я хочу все забути!... Діво пречиста, зроби се чудо! (Леся Українка,

III, 1952, 658); Хоч би раз тобі сталося чудо! Подивився б собі, припустимо, чоловік на вулицю, а по ній, погойдуючись, плывуть його воли й на подвір'я поглядають, чи нема там господаря (Михайло Стельмах, I, 1962, 570).

◆ Чудеса в решеті див. решето; Чудо природи див. природа. і

2. перен. Те, що гідне великого подиву, незвичайне, дивовижне. [Марія:] Виходить, я не помилилась, що запросила Нечипоренка? [Іван:] Його бригада просто чудеса робить! (Олександр Левада, Драма..., 1967, 305); Найбільше чудо в світі — книга. Вона об'єднує віки (Терень Масенко, Як пахне земля, 1958, 41); Нам обіцяють показати чудеса джунглів (Петро Козланюк, Подорожі, 1959, 61);

// Вигук, що виражає здивування, захоплення чим-небудь. В городі скрізь вінки, вибудовані були башти, обвішані з вершечка до самого споду коралями (бо це город коралів). Словом — чудеса (Михайло Коцюбинський, III, 1956, 326);

// Щось надзвичайне і всесильне; те, що допомагає вийти із скрутного становища. І чим ясніше ставало, що нема ради, що не можна навіть втекти, бо нема коней, люди почали вірити в чудо. Станеться щось таке, що одверне біду (Михайло Коцюбинський, II, 1955, 176);

// у знач. присудк. сл. Дивно. Чув [Аркадій Петрович], що його тіло приємно парує, а жаль до себе збуджує апетит. Такий молодий апетит і здоровий, що просто чудо! (Михайло Коцюбинський, II, 1955, 394);

// у знач. присл. чудом (також із сл. якимсь, якимось, яким). Невідомо, незрозуміло як; дивним чином. Я витяг із сумки чудом уцілілу там коробочку пудри і мовчки подарував її сержанту Перовій (Юрій Яновський, II, 1954, 7); Орлюк вибрався з вогневого котла якимсь чудом (Олександр Довженко, I, 1958, 286); Сотню разів могла Маруся злетіти з коня і лиш незрозумілим чудом якимось утримувалася в сідлі (Гнат Хоткевич, II, 1966, 137); — Оце але! — дивувався Іван, — наче мені сон сниться, що вас бачу. Розкажіть хоч, яким чудом ви тут опинилися? (Михайло Коцюбинський, I, 1955, 378).

3. Те, що викликає загальне захоплення, вражає своїми якостями, властивостями, красою. Під кригою самодержавства виросло із надр російського народу таке чудо, як Михайло Ломоносов (Максим Рильський, IX, 1962, 146); Ольга дуже рідко бувала в оцій околиці, і саме тому цей закуток, оточений з усіх боків садами й хатами, з дзвоном-чудом посередині видавався їй особливо мальовничим (Ірина Вільде, Сестри, 1958, 517); Так і нам з тобою буде, на щоках одквітне мак, і на зміну літа-чуда прийде старості зима (Володимир Сосюра, II, 1958, 154); Чудо-промінь [лазер] стає могутнім інструментом техніки, інструментом дальшого розвитку науки (Радянська Україна, 1.І.1971, 3);

// Про найвищий вияв чого-небудь, яких-небудь ознак, якостей, властивостей і т. ін. — Ануте, покуримо. Славна у вас люлечка — чудо яка! (Панас Мирний, I, 1954, 335); День був чудо, що за хороший: сонечко гріло, легенький вітрець подихав, на небі ні хмариночки! (Анатолій Свидницький, Люборацькі, 1955, 132); [Таня:] Вона вже на курси вступила — при консерваторії. Ви знаєте — вона співає. Та ще як співає, — чудо (Іван Кочерга, II, 1956, 27).

◆ Чудо з чудес — те, що особливо виділяється на фоні чого-небудь величного, гідного подиву. — Константинополь! Царев город! Царгород! Чудо з чудес! (Семен Склярєнко, Святослав, 1959, 135).

4. мн. чуда. Казкова істота; диво. Мерзенне чудо се [баба] стояло і било під двором в клепало (Іван Котляревський, I, 1952, 147).

◆ Чудо-юдо, нар.-поет. — казкове чудовисько. [Парвус:] Так варті ж ви, щоб вас пожерли змії і люті чуда-юда океану! (Леся Українка, II, 1951, 353).

[Словник української мови: в 11 томах. — Том 11, 1980. — Стор. 374.]

Чудо, -да, с. Чудо, диво. Хто в світі не бував, той чуда й дива не видав. Ном. № 386. І чудами її (Божої Матери) знов Лавра збагатилась. К. МБ. II. 124. Се було на все село чудо, як він залицявся до моєї матусі. Г. Барв. 422. Михайлове чудо. Чудо арх. Михаїла (6 сентября). ХС. I. 78.

[Словник Грінченка Т. 4. С. 475]

Афанасій Кальнофойський наводить таке визначення *чуда*, яке подає у першому трактаті, четвертому параграфі, пор.: *«..то, что воссоздается после своего первичного происхождения — подобно нашему будущему воскресению из мертвых — это чудо, которое превосходит обычные законы природы. Чудо же — тем больше или меньше, чем большая или меньшая сила природы оказывает повиновение благодати»*.

Автор відзначає, що богослови (Фома Аквінський та ін..) виділяють три види чудес:

- безпосередні чудеса, які він описує у другому трактаті;
- знаки, що позначають надприродні явища;
- *portent sive prodigia*, тобто чудовиська, дивовижні плоди або види.

І перше питання, яке монах виносить у параграфі четвертому *«Кто творит эти троякие чудеса?»* містить таке повідомлення: *«Многие великие знатоки Священного Писания единодушно в том, что ангелы, как служебные духи и исполнители невыразимой воли и Всемогущества Божиего, совершают чудеса. ... И наши святые отцы Печерские показывали свои чудеса свету..»*.

«Тератургіма», продовжуючи «Кієво-Печерський Патерик», розповідає як про свою епоху, так і про давню Лавру. Саме у цьому трактаті з'являються терміни «Ближні печери св. Антонія» та «Дальні печери св. Феодосія». На сторінках стародруку ми знаходимо друковані плани Києва та Лаври з її печерами, а також опис таких чудес, як:

Чудо 1. *Когда свидетельствует о Феодосии огненная заря, что ее, потвоему, разжигает как не Божия любовь?*

Чудо 2. *Какой бы не была ненависть, предавшая Игоря, вышла благом для князя, ибо обратилась в венец.*

Чудо 10. *Когда ощущаешь, что в пещере исходит прекрасный запах — Знай, что это святые благоухают подобно цветам.*

Чудо 11. *Кто не дает хлеба своїм братьям во Христе, У того в итоге ключник несет потери в два раза больше.*

Чудо 15. *Кто все ради Господа сносит, воссядет И будет царствовать там, где правит Господь его.*

Чудо 16. *Милосердный Творец снова возвращает Своему слепому творению глаза и зрение.*

Чудо 17. *Господь выпрямляет искривленные назад голову и лицо. Смотрите, как добрый Отец лелеет своих детей.*

Чудо 27. *Бог карает. Бог любит. Забирает зрение у слуги Николая и возвращает.*

Чудо 37. *Пещеры изгоняют бесов, Что ж удивительного, что они гонят прочь адских чудовищ.*

Чудо 49. *Когда к убежищу пещер цыган приходит, Исцеленным в дом сына отходит.*

Чудо 59. *Попущением Божиим Екатерину скрутило в шарообразный клубок, или Хочеш знать, какая планета главная в маленьком мире?*

Чудо 63. *Хорошо погостил наш Яков при дворе любви, Ибо с верой получил благодаря ей исцеление для своей дочери*
та інші чудеса, всього, як вже було відзначено, їх 67.

Праця о. Афанасія поєднує в собі риси історичної розповіді, трактату з богослов'я, збірника проповідей, дороговказ для прочан. Структура та стиль книги, на думку В. Дятлов, відбивають дух своєї епохи.

В. Шевчук вважає, що «перед нами — одна з видатних пам'яток українського літературного бароко» («Тератургіма» Атанасія Кальнофойського // Хроніка 2000, вип. 17–18. — К., 1997, с. 18–22).

Хотілось би підкреслити, що твір потребує серйозного, глибокого наукового вивчення та солідних академічних коментарів фахівців філологів, істориків та культурологів. Проте важливість та значущість цієї події не викликає сумнівів.

Отже, унікальна знахідка про великі чудеса, які відбувалися в Києво-Печерській Лаврі, вперше з'явилася в українському культурному просторі у 1638 році, а вдруге побачила світ на початку ХХІ ст., у 2013 році, саме у рік 1000-ліття повернення преподобного Антонія зі Святої гори Афон до Києва. Це дуже символічно і, як і все в нашому житті, не випадково.

Основна ідея «Тератургіми» — про невичерпну дію благодаті Божої в Православній Церкві — торжествує над віками. Безумовно, той посил, якій містить стародрук має критичну актуальність і важливість в наші дні. Адже для майбутнього, для нащадків надзвичайно потрібно знати та пам'ятати свою історію, культуру, своє минуле.

Стаття надійшла до редколегії 17.09.2013.